

Николоз Бараташвили

САЙЛАНМА

Шеърлар ва дoston

Тошкент
Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1979

ББК 84 Гр
Б 29

ШУҲРАТ
таржимаси

М 70403—255 99—79 Н—3703040200
352 (04)—79

© Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашри-
ёти, 1979 (тарж).

СЎЗ БОШИ УРНИДА

Николоз Бараташвили—ўзи тириклигида бирон сатр шеърининг босилганини кўрмаган классик грузин шоири, янги грузин шеърнати унинг номи билан бошланади.

Бараташвили 1817 йилда Тбилисида аслзода князь оиласида туғилади. У она томонидан Қартли-Қахетия шоҳи Ираклий Иккинчига бориб тақалади. Машҳур шоир ва рус армиясининг таниқли генерали Григол Орбелиани унинг тоғаси бўлади. Бўлажак шоир ўз замонасининг маърифатпарвар ва илғор фикрли кишилари доирасида ақлини танийди. Француз маърифатчилари рус декабристларининг ғоялари бу доирага бегона эмас эди. Бараташвилининг гимназиядаги сеvimли устозларидан бири Соломон Дадашвили ўз даврининг илғор фикрли кишиси бўлиб, рус тилида мантиқ илmidан дарслик тузганлардан бири эди.

Еш Бараташвили жуда тез эсини танпйди. Россияга бориб, университетда ўқиш ҳақидаги орзуси рўёбга чиқмайди. Чор-ночор «Суд ва жазо экспедицияси»га оддий хизматчи бўлиб ишга киради. Бу ишдан унинг кўнгли тўлмайди. Чиновникларнинг бемаъни хатти-ҳаракатлари Бараташвилининг нафасини бўғади, қаҳрини келтиради. Истар-истамас яна шу хизмат билан Нахичевонга, кейинчалик Ганжа (ҳозирги Кировобод)га келиб қолади.

Бу вақтда Бараташвилилар оиласи камбағаллашиб қолган, аввалги доvруғлар сўнган, қачонлардир улар хонадонидан оёғини узмаган кишилар узоқлашиб кетган, бегоналашиб қолган эди. Энди оила Николозга кўмак бернш эмас, балки ундан қўллаб-қўлтиқлашни кутарди. Олий табақа кишиларнинг ҳаётига кириб борган сари идеаллари сўниб бораётганга ўхшайди.

Энди ўз ўкинч-ташвишларини, дарду аламларини ичига ютишга мажбур бўлади. Оқибатда у ҳаётда ёлғизлашиб қолади, дардини тўкишга юраги тоза, орзулари улуғ, нияти холис одам тополмайди. Бу ёлғизлик эса, уни улуғ кишиларнинг ҳаёти, фаолияти ҳақидаги фалсафий-бадиний асарларни янада чуқурроқ мутолаа этишга олиб келади. У қанча кенг ва чуқур мутолаа қилса, ҳаётдан шунча кўнгли тўлмай бошлайди. Ихлос қўйган кишиларнинг пасткаш бўлиб чиққанидан ҳайратланиб, ёқа ушлайди, бундай кишиларга, ёвузликларга қарши нафрати ошади. Шундай қилиб, у ўз замонасининг ўғай ўғли бўлиб қолади.

Ҳаётнинг бу паст-баландликлари кузатувчан ёш йигитнинг қалбида ўз изларини қолдирмаслиги мумкин эмас эди. Шундай қилиб, исёнкор шоир тугила бошлайди. Бутун дарду аламини, умид-орзуларини, интилиш ва қаҳру ғазабинини шеърга солади, шеърларини яқин дўстларига, қариндошларига ҳаяжон билан ўқиб бериб аламдан чиқади, лекин нима учундир бостириш ҳақида ўйламайди. Шоир ўз талантини нечоғлик олий эканини билмаганидек, унинг атрофини ўраганлар ҳам кекса грузин поэзиясида янги бир табиатли, ўзига хос катта шоир туғилиб келаётганини фаҳмлаб етмайди. Зодагон оила аъзоларида бўладиган шунчаки ҳавас деб қарайдилар.

Бараташвилининг шеърлари яқин дўстлари ва қариндошлари орасида қўлма-қўл ўтади, севилиб ўқилади, лекин кенг омма орасига тушиб бормайди. Исёнкор улуғ шоир тугилганидан кенг халқ оммаси беҳабар қолади. Ўз ёғига ўзи қоврилиб ёнаётган шоир, юртнинг дарду алами билан ижод қилган ажойиб талант тириклигида қадр-қиммат топмайди, 28 ёшида, айни ижодий балоғат ёшида оламдан ўтади.

Бараташвилининг шеърий тўплами вафотидан неча ўн йиллар ўтгандан кейин дунё кўради. Катта тарихга эга бўлган грузин шеърятининг осмони бирдан ярақлаб кетади. Кенг адабиёт ва маърифат жамоатчилиги диққатини кучли оҳанрабо бўлиб ўзига тортади, халқ тилига тушади, барчанинг фикри бир ердан чиқади: улуғ грузин шоири туғилиб, ижод қилиб ўтибди-ю, ҳеч ким билмай қолибди! Газеталарда унинг ижодига бағишланган мақолалар пайдо бўлади, шеърлари адабий-бадиний кечаларда ўқила бошлайди. Айниқса унинг «Мерани», «Ёвуз руҳ», «Мтацминдада кеч кириши» каби шеърлари ёшларнинг тилидан туш-

май қолди. Унинг хокини она юртига олиб келиб, қайта дафн этиш масаласи кўтарилди. Вафотидан 48 йил ўтгач, 1893 йилда унинг хоки Ганжадан Тбилисга келтирилиб, грузин маданияти арбоблари ётган Дидубня қабристонига зўр тантана билан дафн этилади. Улуғ шоирнинг муқаддас хоки олиб келиниши ва дафн этилиши тарихда кўрилмаган маданий намойишга айланиб кетади. Шаҳар халқи кўчиб чиқадди, марҳумнинг хоки қўйилган тобут қўлдан қўлга ўтади, беш-ўн қадам кўтариб боришни ҳар ким ўз виждон бурчи деб билади. Чунки бу маҳалда Бараташвилининг шеърлари халқ орасида кенг тарқалиб, машҳур бўлиб кетган, уш ёддан билмаслик унча-бунча шеър қадрига етадиган киши учун номус ҳисобланарди.

Бу кўмиш маросими қандай ўтганини Тифлис жандармерияси бошлиғининг полиция департаментига ёзган маълумотидан билса ҳам бўлади:

«...Унинг хокини жуда катта тантана билан Тифлисга олиб келдилар. Бу ерда минг-минглаб халқ-аламон қора либосларда кутиб олди. Жуда катта иззат-икром билан кўмдилар. Хок солинган тобут узлуксиз қўлдан қўлга ўтар, ҳамма табақага мансуб кишилар талашиб-тортишиб бир-бирининг қўлидан оларди, ҳатто хотин-қизлар қўлларини тегизиб олишга, иложи бўлса, бир-икки қадам кўтариб боришга уринарди. Оналар болаларини тобут қаршисида тиз чўктириб, авлиё-анбиёларга сажда қилгандек дуо ўқитишга ундар эдилар».

Бу чиндан ҳам улуғ шоирга бўлган халқ эҳтироми эди!

Орадан яна 45 йил ўтади. Совет ҳокимияти даврида, 1938 йилда, Бараташвилининг хоки Дидубня қабристонидан олиниб, Грузия миллий маданиятининг энг улуғ вакиллари қўйиладиган Мтацминда пантеонига қўйилади.

Шота Руставелидан кейин ҳеч бир шоир грузин шеърятини Бараташвили қадар юксакликка кўтаролгани йўқ, ҳеч бир шоир Бараташвили «Мерани» шеърида тасвирлагандек сиёсий ўткирлик ва бадний маҳорат билан шеър айтгани йўқ. Тўғри, Руставели билан Бараташвили оралиғида қанча шоирлар ўтган, талай шеърый асарлар қолдирган, эл оғзига тушган, ўз ижодининг у ё бу томони билан грузин поэзиясининг юксалишига ҳисса қўшганлар, лекин ҳеч бири

Бараташвилидек янги пафос, янги ҳарорат, янги эҳтирос билан ўз асрининг йирик масалаларини кўтариб чиқолмаган, тўлиб-тошиб қаламга ололмаган, шеъриятни янги йўлга солиб юборолмаган. Бараташвили янги бир шеъриятни бошлар экан, ўтмиш адабиётида бўлган жимжимадорлик, чучмал назокат, ғашга тегадиган пичор илтижоларни рад этади, сатрларни конкрет ва салобатли изга солиб юборади. Бараташвили ана шуниси билан грузин поэзиясида янги бир олам!

Николоз Бараташвилининг мероси катта эмас. Ундан ҳаммаси бўлиб 37 шеър, битта дoston ва 20 ёзишма-хат қолган. Айтишларича, «Иверияликлар» деган достони ва «Астра» деган шеъри ҳам бўлган, лекин улар ҳали топилгани йўқ, саноғи оз бўлган мана шу асарларида катта бир ҳаётни, Грузия тарихида энг мураккаб ва оғир даврнинг ҳаққоний манзараларини чизиб берди. Шоир ижод этган бу даврда Грузия баданидан Эрон шоҳи оға Муҳаммадхон (1795) етказган жароҳатларнинг изи ҳали кетмаган, халқ айниқса, зиёли аҳли бу мағлубиятдан жуда оғир изтиробда эди. Гарчанд Грузия 1801 йилда ихтиёрий равишда Россияга қўшилган, грузин халқи жисмоний қирilib кетишдан сақлаб қолинган бўлса ҳам, мамлакат ўз мустақиллигини йўқотган, халқ икки исканжа ўртасида қийналмоқда эди. Зодагонлар Петербург ва Россиянинг улкан шаҳарларида маишат билан овора, халқ эса ўз бошбошдоқ князлари ва чор амалдорларининг зулмидан тоқати тоқ бўлган эди. Деҳқонлар тинмай қўзғолон кўтарар, бу қўзғолонларни чор казаклари шафқатсизларча бостиради. 1832 йилга келиб, олий табақага мансуб грузин амалдорлари фитнес уюштирадilar. Улар Грузияни ажратиб олишни ўз олдларига мақсад қилиб қўядилар. Улардан бир қисми республика тарафдори бўлса, бир қисми шоҳлик тарафдори эди. Бу ҳаракат халқдан узоқ ва ўзаро бирлик бўлмагани сабабли мағлубиятга учрайди.

Бу ҳаракатнинг актив аъзолари орасида Бараташвилининг қариндошлари Григол Орбелиани, Александр Чавчавадзе, Соломон Дадашвили ва бошқалар бор эди. Кейинчалик буларнинг ҳаммаси ўз юртидан сургун қилинади.

Бу маҳалда Бараташвили эндигина 15 ёшга кирган йигитча эди. Гарчанд бу ҳаракатга иштирок этол-

маган бўлса ҳам, бу ҳаракат унинг фикрида ғалаён кўтарди, кўзини очиб, фикрини тиниқтирди, унга катта сабоқ бўлди.

Бараташвили—ана шу мураккаб давр садосини ўз ижодида берган, унинг дарду аламлари билан ёниб-тошган оташин шоир. Унинг ижоди она юртининг тақдири, халқининг қайғулари, меҳр-оқибати, муҳаббати изтироблари билан тўла. Шу билан бир қаторда Пушкин ва Мицкевич, Байрон ва Лермонтовнинг романтик ижоди ҳам унинг ижодига бегона эмас. Лекин бу романтика грузин ҳаётининг ўз орзу-умидлари, интилиши, улғайиши, қисматидан туғилган.

Николоз Бараташвили чинакам кадр-қимматини совет давридагина топди. Унинг асарлари кўплаб тилларга таржима қилинди, ижодига бағишланган илмий-текшириш ишлари олиб борилди. Мен шоир туғилган куннинг 150 йиллик юбилейига қатнашишга муяссар бўлганлардан бирман. Грузин халқининг ўз севимли шоирини қанчалик севишини, унинг хотирасини қанчалик улуғлашини, номига кўча қўяр экан, бутун халқ кўчиб чиқиб, тантанали байрамга айлантирганини ўз кўзим билан кўрдим. Шоир яшаган ва бўлган ерларга саёҳат уюштириб, унинг ҳаётини эгу бир эртакдек ҳикоя қилдилар.

Аламок ва оловнафас шоирнинг юбилейи жуда баланд савияда тантанавор ўтган, меҳмонларни мафтун қилиб қўйган эди. Буни қарангки, юбилей кунларининг ўзида «Мерани» шеърининг бир неча таржимаси газеталарда—рус тилида эълон қилинди, гўё юбилейга келган рус шоирлари ўзларининг ижодий кучларини «Мерани»ни таржима қилиш билан синаётганга, ўзаро «ким яхши таржима қилишга» мусобақа қилаётганга ўхшардилар.

Менинг Бараташвили ижодига бўлган ихлосим ана ўшанда туғилган эди. Ўз она тилимга таржима қилишни кўнглимга тугиб қўйган эдим. Унинг шеърларини қайта-қайта турли таржималарда ўқидим, ҳаёти ва ижодига доир китоблар кўрдим, охири ўтган йил журъат этиб, таржимага киришдим. Б. Пастернак ва бошқаларнинг таржималарига кўз ташлаб турганим ҳолда грузин тилидан қилинган сўзма-сўз таржимани асос қилиб олдим. Бу сўзма-сўз таржима Тбилисида расмий равишда китоб шаклида босиб чиқарилган ва юбилейга келган меҳмонларга совға қилинган эди. Демак, бу сўзма-сўз таржимага тўла ишон-

са бўлади, деган ақида билан унга суяндим. Шояд шу таржимам ўзбек ва грузин халқлари ўртасидаги дўстлик кўпригини мустаҳкамлашда хизмат қиладиган битта миҳ бўлса, мен ўзимни муродимга етган ҳисоблайман.

ШУҲРАТ

Ш е ъ р л а р

ГУЛ ВА БУЛБУЛ

Ғунчага нолишин қиларди булбул:
«Очилиш чоғингдан қолмай бебахра,
То шомдан кўксимда эзгу ният шул,
Очилган чоғингни кўрмадим сира!»

У нола қиларкан тушди қоронғи,
Ел турди. Булбулнинг ноласи тинди.
Шу маҳал осмонда ой ҳам кўринди.
Очилди шу маҳал ғунча дудоғи!

Булбул-чи бу маҳал қолганди мудраб,
Тонг чоғи қушларнинг саси уйғотди.
Қараса, ғунча ҳам сениб бўлган лаб,
Қалбига ниш бўлиб бир алам ботди.

Кўзига ёш тўлди,
Бағри эзилди,
Кўкка парвоз қилиб айлади нола,
«Эй, қушлар, ҳаётим чархи бузилди,
Мен энди ким бўлдим.
Тушдим не ҳола!!

Мен шомдан кутардим очилар чоғин,
Шаянига қўшиқлар айтдим бир олам.
Шунчалар қийинми кўрмоқ дудоғин,
Наҳот сўлишига мен гувоҳ бўлсам!»

КЕТЕВАН

Шовқин солиб оқади дарё,
Майса-гилам икки қирғоғи.
Гўзалликка макондир гўё,
Олисларда яшнаган боғи.

Ким қирғоқда хомуш турган, ким?
Нега жарга боқади ҳайрон?
Кўлда сози, усти оқ кийим
Қўшиқ айтар ёш тўкиб, нолон!

«Қачон барҳам топади ғийбат,
Қачон жоним ором олади?
Қалбимдаги маъсум муҳаббат
Наҳот сизга ташвиш солади?»

Эй, азизим, ғийбатга учиб,
Наҳот мендан юзинг ўгирдинг?
Шунча йиллик ишқимдан кечиб,
Туҳматчилар сўзига кирдинг?

Агар мени яхши билмасанг,
«Нега мангу севаман» дединг!
Ёшлигимдан кашф этиб минг ранг.
Нега уни бевақт маҳв этдинг?

Нега менинг беайб, мусаффо
Юрагимни мафтун айладинг?

Охирида бўлиб бевафо
Гунча қалбим забун айладинг?

Ишонаман: бу жоним чиққач,
У дунёга кўчиб ўтаман,
Айбсизлигим сен яхши уққач,
Кел, кел, эркам, сени кутаман».

Жим қолди у. Унинг ноласи
Тўлқинларга кириб йўқолди.
Бу Кетеван—қизлар сараси,
Бу атрофнинг гўзали, олди!

Қиз қоядан отди ўзини,
Тўлқин олди оғушига жим!
Ел учирди тилдан сўзини,
«Амилбарим, оҳ, Амилбарим!»

1835

МТАЦМИНДА КЕЧ КИРИШИ

О, Мтацминда, муқаддас тоғ, ўйчан ошён,
Кун ботиши сенда жуда ажойиб кўркам:
Бошинг узра шафақ ёниб туради ҳамон,
Пастда эса, шабнам тушган қоронгилик, нам!

Сенга асло тўйиб бўлмас! Чўққида турсам,
Чор атрофинг минг товланиб кўзинг олади.
Пастда водий—гул чамани, гул кони десам,
Мушки анбар гир атрофин ўраб қолади!

Юрагимни қисганида қайғу ва ҳасрат
Туман босган сўқмоғингда дайдиб юрганман.
Дўстим каби сени севдим, эй, кечки фурсат,
Ўзим каби сени ғамгин, хомуш кўрганман.

О, табиат, қандай гўзал, мусаффо эди!
Осмон! Осмон! Рамзинг сенинг кўксимда ҳамон!
Сенга боқсам хаёлларим учиб кетади,
Сенга етмай йўлларингда қолади ҳайрон!

Сенга боқиб унутаман оний дунёни,
Хаёлларим излар сендан юксакда макон.
Аммо унга етиб бўлмас, минг кийна жонни,
Бандаларнинг иши ерда ҳамиша армон!

Шу ўй билан бу ерларда кездим неча бор,
Кенг осмонга кўзим узмай қараб турдим гоҳ.

Гоҳ ўнгирдан шамол келиб, эсди беқарор,
Гоҳо баҳор кеч кириши бўларди ҳамроҳ.

Юрагимга қайғу тўлса, шу тоққа боқиб
Бир он турсам қайғулардан бўламан халос.
Хатто унинг булутлари кўнглимга ёқиб,
Булут орти нурларига қўяман ихлос!

Атроф жим-жит. Қоронғилик ичра ҳаммаёқ,
Ой кетидан ошиқ каби чиқди бир юлдуз.
Ой баркаши нурга тўла лиммо-лим, оппоқ,
Нақ саждага бошин эгган бир бегуноҳ қиз!

Бу тоғ узра кеч кириши шундай беқиёс,
Ҳар лаҳзаси хаёлимда қолур умрбод.
Не орзулар юрагимда чалган бўлса соз,
Ҳаммасини тўла-тўкис қилиб олдим ёд!

Сокин оқшом! Фақат сенсан қалбимга далда,
Ғам босганда сенга келсам кўнглим ёзилар:
«Тундан кейин тонг отади, дейсан, албатта,
Қуёш чиқиб бу зулматдан қолмайди асар!»

1836

СИРЛИ ОВОЗ

Бу кимнинг нидоси, бу ажиб овоз?
Не учун юракда тилсиз ғамли соз?

Уткинчи дунёни англаган замон
Бу ерни тарк этиб кетганман нари.
Ешлигим шукуҳи шу ерда ҳамон,
Шу ерда дўстларим нурли излари.

Кетганим ондан-оқ қандайдир товуш
Фикриму ўйимда мудом ҳукмрон.
У мени кузатар гоҳо бўлиб туш,
У гоҳо ўнгимда таъкидлар ҳамон:

«О, йигит, қисматинг изла, қидир, топ,
Шоядки, муносиб бахт бўлса ҳамроҳ!»
Мен эса, йўлимни тополмай хуноб,
Шу сабаб қалоимда ҳасрат ила оҳ!

Наҳотки, шу мени кузатган овоз,
Шунчалар бераҳм, шунча ноинсоф?
Бари бир мен унга қилмам эътироз,
Ва унга отмайман таънатош, хитоб!

Сен кимсан нажотим фариштасими,
Ёки мени йўлдан оздирган шайтон?
Узингни ошкор эт, эзма кўксимни,
Нималар истайсан қилмоқ армуғон?

Мен қачон сирингдан воқиф бўлурман,
Қисматим ёзмишин топиб олурман?

1836

ГРИГОР АМАКИГА

Ватанингдан қувилдинг ногоҳ,
Сабаб бўлди чақимчи тили.
Севган мулкинг кўзингдан йироқ,
Қани боғу тоғларнинг гули!

Кабаҳида қолган юрагинг,
Неки бўлса барчаси азиз.
Чиқмаса ҳам ёт юртда рангинг,
Лекин қолди кўксингда нур из!

Нима кўрдинг Шимолда, қувгин?
Бу ерда-чи тенгдош қизларинг
Уйин-қулги, сайилдан ҳоргин!
Кўрса эди ёниб кўзларинг!

1836

КАБАХИ КЕЧАСИ

Кабәхи жамоли қалбимга манзур,
Баҳорин тунлари юмшоқ ва масрур.
Айниқса, ой порлаб турса беқиёс,
Кожордан эсаркан салқин ел бир оз,
Гоҳ сокин, гоҳ тўлқин уради Кура,
Гўё у ишқ аро куйган бечора.

Мен эса, шу тунда юардим хомуш,
Гўёки ўнгимда кўрар эдим туш:
Гоҳ унда, гоҳ бунда гул-гул очилиб
Ой қизлар юарди шўх, хандон кулиб.
Йигитлар атрофин қуршаб олганди,
Осмонда ой эса ҳайрон қолганди.

«Куйла!—деб қисташар бир қизни эса,
«Эрким»¹ни олақол жилла бўлмаса!»
Қиз эса, нозланиб қўшиқ бошлайди,
Қалбларни титратиб, кўзни ёшлайди.
Шу маҳал биттасин кўриб қолди оҳ,
Эгнида оқ либос, олов бир нигоҳ.
Шу онда йўқотдим эсу ҳушимни.
Билмадим, кўрганим ўнгми, тушимми?
Қани у журъатим, нега ёнар жон!
Қайдадир кўргандим—қаерда, қачон?

¹ А. Чавчавадзе шеъри билан айтиладиган қўшиқ.

Эсладим: бир маҳал қизлар аро у,
Ажралиб турарди мисоли оҳу!
Энди-чи, нечундир ғамгин, маъюсроқ,
Соя солган каби қалбига фироқ.
Гўёки бўрилар аро бир қўзи,
Сирли бир дард билан ёнарди кўзи!

Ана у мени ҳам таниб қолди оҳ,
Табассум қилди-ю, ташлади нигоҳ,
Менга жон кирди-ю, қошига бордим:
«Қандай бахт! Мен Сизни яна бир кўрдим!»
«Ташаккур!—деди у,—сиз унутмабсиз!
Бу кунда унутмоқ бир одат, эссиз».
«Ишонинг, бу одат менда йўқ сира,
Қалбимда мангудир сизнинг хотира!»
Гул каби очилиб кетди у шу он,
Кўзига ёришиб кўринди жаҳон!
Этагин тортқилаб ўйнарди шамол,
Оҳ, қандай мафтункор, бу соҳибжамол!
Марварид шодасин ёритганда ой.
Тўшлари яна ҳам кашф этди чирой,
Қизлардан қайбири чақириб олди,
У кетди, кўксимда армони қолди!

1836

КУРА КИРҒОГИДАГИ УЙЛАР

Қайғу босиб, қирғоғингга келдим, эй дарё,
Сендан ёнган юрагимга ором истадим.
Кўз ёшимни ўтларингга тўқдим бир дунё,
Қирғоғингни қайғу-ҳасрат ошёни дедим.

Кура оқар бунда сокин, минг жилва ташлаб,
Тўлқинида титраб турар зангори осмон.
Тўлқинларни тинглайману аста ёнбошлаб,
Кўз ташлайман уфқ чети—кенгликлар томон.

Минг-минг йилга гувоҳ бўлган, эй тилсиз дарё,
Нималарни айтмоқ бўлиб дудуғланасан?
Шу лаҳзада кўзларимга бу ёруғ дунё
Бўлиб кетди беҳуда бир ясану тусан!

Бизнинг дунё аслида-ку тешик бир ғалвир,
Қачон уни тўлдирибди бирон бир киши?
Қачон уни яйраб-яшнаб қилибди тасвир,
Қачон этмиш бизни мамнун бу дунё иши!

Ҳатто шоҳлар қанча ерни босиб олса ҳам,
Ёт элларга яна кўзин тикиб туради.
Бу ер-сувлар, шону шуҳрат унга ҳали кам,
Ер юзини забт этмоқни ўйлаб юради!

Билмайдики, эрта-индин ўзи хок бўлиб,
Шу тупроққа аралашиб кетади, албат.

Лекин одил ҳукмдорлар тун бедор қолиб,
Эл-юртининг тинчлигини кўзлайди фақат!

Қилган иши эртак бўлиб таралса элга,
Наслларнинг қулоғида қолса жаранглаб,
Вақти келиб бу ер юзи айланса кулга,
Ким қолару кимлар буни етади англаб?

Одам бўлиб бу дунёга келдингми, демак,
Одам каби ҳалол яшаб ўта бил, эй жон!
Тиригида ўлик бўлиб саналган юрак
Бу одамзод рўйхатида ёмондан—ёмон!!

1837

ЧАНГУРИ

Куйларингда қайғу ва ҳасрат,
Куйларингдан ором олиб жон,
Утган кунлар армони гўла!

О, Чангури, топилса имкон
Куйларингдан ором олиб жон.
Дардли кўнглим яйрар бир йўла!

Қачон сени хушнуд кўрарман,
Шодлигинга шерик бўларман!
Мудом куйинг ҳасрату нола!

1837

ЮЛДУЗИМГА

Сен кимдан бунчалик нечун хафасан?
Сенинг-ку ишқингда ёнади кўзим.
Сен мени ўкситиб турсанг ҳам баъзан
Бир сени дейман-ку, йўлчи юлдузим!

Булутлар рухсоринг тўсса ногаҳон,
Қалбимга чўкади қайғу ва армон.
Балмайсан, нурингдан ёришса осмон
Қанчалар қувониб кетади бу жон!

Юлдузлар аро сен бўлсанг-да, пинҳон,
Мен сени барибир таниб оламан.
Сен ахир мен учун нурли бир жаҳон,
Бу дардли қалбимга қувонч соламан!

Кел энди ярқира, бошим узра ён,
Булутлар тарқалсин, қалбимни ёрит!
Янгидан чарақлаб очилсин осмон,
Гўзаллик нурларин менга насиб эт!

1837

НАПОЛЕОН

Хукмрон юртига¹ боқиб Наполеон
Ўзича умрини сарҳисоб этди:
«Бекорга бермабман шунчалар қурбон!»
Тунд юзин қандайдир шуъла ёритди.

«Бас энди,—деди у,—орзумга етдим,
Дунёни ҳайратга солди шуҳратим.
Юртимга мен ахир шараф бахш этдим,
Дунёни титратди менинг қудратим.

Бари бир барчаси менинг учун кам!
Улуғлик тожини Тақдирнинг ўзи—
Мен учун ясаган, измимда олам!
Мендадир доимо Тақдирнинг кўзи!

Эҳтимол у мендан айнаб қолгандир,
Эҳтимол бошқага тушгандир кўзи?
Иўқ, мени мангуга сайлаб олгандир,
Мен унинг фарзанди, бугун, эртаси!

Мен асло рақибни ёқтирмайман ҳеч,
Рақибим кучли шоҳ, доно бўлса ҳам,

¹ Франция кўзда тутилади.

У менга тенг эмас, тенг кўрмайман ҳеч,
Қабримни кўрмайман ҳаттоки баҳам!».

Кўп йиллар ўтади, бу нурли даҳо
Эртакдек тиллардан тилга ўтади.
Бу сўнган ўт юрак сўнг топиб баҳо,
Кишилар ақлини ҳайрат тутади.

1838

ЗИРАК

Капалаксимон
Чайқалиб ҳар ён,
Мунчоқ гул ўсади нурни олқишлаб.
Зирак ҳам шундоқ
Қандай гўзал, оҳ,
Қулоғи остида турибди яшнаб!

Ким шунда бирпас
Олса тин—нафас,
Ушадир дунёда энг бахтли одам!
Чайқалса бирдан
Ут сўниб дилдан
Шоядки юраги совиса бир дам.

Сеҳрли зирак,
Меҳрли зирак,
Ким сендан бир бора бўса олган, ким?
У мангу яшаб,
Бахтидан яшнаб
Умрбод фидойинг бўлиб қолган ким?

1839

КНЯЗХОНИМ ЕК(АТЕРИ)НА
Ч(АВЧАВАД)ЗЕГА

Ажойиб овозинг,
Куй ила нозинг,
Оҳ, мени қилди-ку, мафтун, мастона.
Кўзларинг ўйнатиб,
Ғам тиғи отиб,
Бир кулиб, яшнатиб қўйдинг-ку яна!

Сен қайда бўлмагин,
Яйраб, кулмагин,
Шу ерда шодликнинг бозори қайноқ.
Сен суҳбат макони,
Шўхликнинг кони,
Ҳар сўзинг нур каби тоза ва порлоқ.

Сен шундай завқ билан,
Шундай шавқ билан
Бир маҳал «Булбул»ни¹ куйлаган эдинг.
Сен шунда бир боқиб,
Қалбимни ёқиб,
Шоирнинг кўнглига нур қуйган эдинг!

1839

¹ «Булбул ва гул»—ашула қилиб айтиладиган шеър,
буни А. Чавчавадзе русчадан таржима қилган эди—
Н. Бараташвилиң изоҳи.

ГУДАК

Гўдак чуғурлаши жонимга роҳат,
Оҳ, ширин тилига мафтунман ҳамон,
Шу ширин тиллари онага жаннат,
Кўнглини кўтарар мисоли осмон!

Оҳ, унинг дунёси бегуноҳ, беғам,
Онаси меҳрига муҳтождир фақат,
Шу меҳр-эркалаш унга бир олам,
Шу олам қўйнида кўтарар қомат.

Уз умри ҳақида ўйламас асло,
Уткинчи кун ғами унга бегона.
Кўз очиб дунёга келгани асно
Ғамхўри бўлгандир ота ва она.

Маъсума гўдаксан, яйраб қол, эй, жон,
Шодликдан бошқани билмайсан ҳали.
Ҳали сен эркинсан, бу сохта жаҳон
Ор қилар бошинга савдо солгали!

1839

ЕТИМ ЮРАК

Етимлар ғамини емасин ҳеч ким,
Майлига ўртаниб, ёнмасин бир жон.
Ва лекин ким бўлса юраги етим
Ушанинг ташвиши ёмондан ёмон!

Дўстидан ногаҳон айрилган одам,
Бир кунга бошқасин топиб олади.
Ва лекин қалбига топмаган ҳамдам,
Умрбод ўкиниб, нолон қолади.

Дунёда ишончин йўқотган одам,
Ҳеч кимга юрагин очмайди кейин.
Барчага боқади шубҳада мудом,
Бундайга яшамоқ янада қийин!

Юраги етимлик ҳаммадан ёмон,
Шодликдан ҳамиша маҳрум бўлади.
Елғизлик умрбод дилида армон,
Фақат бир оҳ урмоқ унга қолади!

1839

Эсимдадир кўзёшинг, дилдор,
Кипригинга қатор тизилган,
Лабларинг ҳам қаттиқ қисилган,
Йиғи сири қилмасди ошкор.

Лекин аччиқ кўзёшинг, эркам
Бу дунёдан урмасди фарёд.
Бундоқ боқсам ғамгин юзинг ҳам,
Оддийгина эмасди, ҳайҳот!

Энди билсам, ўша кўзёши,
Ўша боқиш сирларин аён:
Юрагингинг битиб бардоши,
Етимлигим қилар-кан баён!

Энди кўрсам ғамгин бир одам
Кўзёшларин тўкар экан жим,
Бағрим куйиб худди ўша дам,
Ёдга тушар бахтли кунларим!

1840

ИЛТИЖО

Гуноҳкор бандангдан хабар ол, худо,
Халос эт қалбини кибру ҳаводан.
Фарзандинг тинчликдан бўлганда жудо,
Наҳотки, қўл тийсанг унга даводан.

Умиду орзумдан этмагил маҳрум,
Бир маҳал бегуноҳ одам Ато ҳам
Завқим деб жаннатдан қувилиб бир зум,
Ва жаннат гаштига бўлганди ҳамдам!

Чанқоғим қондиргил, эй, оби ҳаёт,
Юрагим гардини ювиб кет буткул.
Бу дунё ғамидан мени қил озод,
Ва сокин қирғоқни кўрақол маъкул.

Ҳамма йўл батафсил ўзингга аён,
Ўзингга аёндир нима деса дил.
Мен ахир нимани қилайин баён,
Бу сокин туришим илтижо деб бил!

1840

Сен менинг булутли хира уфқимда
 Қуёшдек чарақлаб бўлдинг намоён.
 Шу лаҳза нур ўйнаб тундек қалбимда,
 Ёришиб кетгандек кўринди жаҳон.

Ҳаётим машъали бўлсанг йўлимда,
 Умрбод ёритиб туролсанг шояд.
 Уйғонди умидим мудроқ дилимда,
 Мен сенинг шуълангга муштоқман гоят.

Нурингни аяма, йўлларимга соч
 Қоронғи осмоним ёритгил яна.
 Занглаган торимнинг кўзларини оч,
 Уйларим созингга жўр этгил яна.

Умримнинг мусаффо кўкида юлдуз
 Порлаган дамларни куйласам дейман.
 Булутлар қаърига олганда беиз
 Шодликни соғиниб ўйласам дейман.

Онг ичай нурларинг ҳаққи-ҳурмати,
 Рухсоринг тўсаркан зарра соя гоҳ,
 Шу онда букилиб шодлигим қадди,
 Шарафдан кечаман сен учун шу чоқ!

1840

ДУСТЛАРИМГА

Ёшликда, умрингиз эрта тонгида
Қайғу-ғам ўқини қайтаринг енгил.
Укинманг севгининг оғир жангида,
Кўзёшни артингиз эзмасдан кўнгил.

Бу ҳаёт кетидан қувингиз дадил,
Муҳаббат ўтини ўчирманг дилдан.
Қулгили, ёш бўлиб қолса қари дил,
Ёшлик ҳам аянчдир ажралса ёлдан!

Ёшига яраша умр кечирган
Кишига умрбод шон-шараф бўлсин:
Ёшликда ёшликнинг гаштини сурган,
Қариган чоғида армон не қилсин!

Эрта тонг чоғини алмашлаб кундуз,
Алдамчи йўлига бурмасдан дунё,
Бу ачиқ сўзимга қулоқ солингиз,
Ўз қалбим бу сирга бўлган мубтало.

Таннозлар домига илинманг мутлоқ,
Сохтадир уларда нозу истиғно.
Ошиқлар сўзига солса ҳам қулоқ,
Севишга қодирмас бу зотлар асло!

1841

Таъна қилма, севгилим, куйчининг қалб розига,
Оддий сўзлар тенг келмас ўлмас туйғу созига.

Қуёш бўлсам, ҳаётим нурга кўмсам умрбод,
Кечда ботиб, эрталаб элни кўрсам мамнун, шод.

Юлдуз бўлсам тонг чоғи ёниб турсам ярақлаб,
Ўрмонда қуш, гул-чечак кутса мени йўл қараб.

Истардимки, сен бўлсанг тонг пайтида нур шабнам,
Иссиқ кунда баҳраманд бўлса майса, ўт—гилам!

Қуёш чиқса ва уни сўриб олса битталаб,
Кўм-кўк олам кўркига тўймас эдинг кўз қадаб.

Қани эди шу софлик атрофга нур уфурса,
Токи дунё бор экан шундай яшнаб, барқ ўрса!

Бу шунчаки ҳавасмас, менинг олий ниятим
Йўқса нечун бу қуёш, бу гул-чечак, уватим.

Нечун керак гулларнинг тонгда яшнаб боқиши,
Нечун керак шабнамнинг ялт-юлт этиб болқиши!

Унда сен ҳам оламда оддийгина бир қизсан,
Лекин сен оддий эмас, сен илоҳий юлдузсан.

Йўқ, йўқ, сенинг жамолинг ҳавас қилар ҳар одам
Ҳали билмас меҳримнинг тавсифини бу олам!

Саҳрода бир маскан¹ топдим ногаҳон,
Ёнарди ловуллаб ўчмас бир чироқ.
Малаклар чаларди Давиддан нолон,
Акс садо берарди яқину йироқ.

Бу дунё ғамидан безган мен ғариб,
Истардим шу ерда бир озроқ қолсам.
Қисмат ва одамлар макридан толиб,
Ўксиган қалбим-ла тинч нафас олсам.

Севгимни шам каби ёндирсам шунда,
Ва ширин жонимни айласам қурбон.
Бас, етар кайф—сафо, шодлик ва ханда,
Барчасин олмашди шу нурли макон!

Ҳамиша қисқадир шодликнинг умри!
Шу онда масканни ер ютди ногоҳ!
Ва битди дилимда қувончим нури
Қоплади кўксимни қора тун, эвоҳ!

Нишон ҳам қолмади маскандан, ана,
Йўқ, уни замоннинг қаҳри ютмади.

¹ Ибодатхона кўзда тутилади (Таржимон).

Хиёнат, макрдан бўлди вайрона,
Сўнган бир шам қолди—ёниб битмади!

Тиклашга қодирмас энди севгим ҳам!
Ва шамни ёқишга етмайди қурбим.
Тасалли эшиги ёпилди маҳкам,
Ва яна юрибди дайдиб бу қалбим!

1841

Сузик кўзга жоним тасаддуқ,
Муҳаббатнинг ўтидан толган,
Ҳар боқиши отилган бир ўқ,
Бевақт менинг тинчимни олган.
Мен биламан қилади ҳалок,
Қаён қочдим ёқам қилиб чок?

Ҳис-туйғумнинг рақибни кўзинг,
Бир сўз айтмай қийнайди мени.
Шафқат қилсанг шифойим ўзинг,
Лекин кўзинг қўймайди мени!
Найза бўлиб қадалар танга,
Мангуликни бахш этиб жонга!

1842

СУНБУЛ ВА САЙЁҲ

(Гиацинт ва пилигрим)

С а й ё ҳ

Эй, сунбул, яшнаган жамолинг қани,
Наҳотки, унутиб қўйдилар сани?
Кенг, гўзал қирларни мунаввар этган,
Орёмбахш бўйларинг қаёққа кетган?

С у н б у л

Кўрдингми, юртимдан қилдилар жудо,
Қардошим чечаклар қолди у ёқда.
Май келиб табиат кийинар зебо,
Булбул ишқ куйини бошлайди боғда.
Фақат мен қоронғи зиндонда қолиб,
Булбулим эшитмай ётаман нолиб!

С а й ё ҳ

Наҳотки, ўрнига топмадинг ўрнак?
Бу ерда олтину кумушлар қанча!
Бу ерда жамолинг севишса керак,
Иссиғу совуқдан ардоқлаганча!

С у н б у л

Ўзинг айт, бу гўзал хонани нетай,
Дебманми димиққан ҳавони ютай?
Сувлари соф, тиниқ булоғим қани,

Тонгда шабнам тушмас кўксимга мани
Баргларим ўйнамас салқин саболар,
Бута соя солмас кун иссиқ чоқлар.

С а й ё ҳ

Эслаб қўй, зўр қишни, эй соҳибжамол,
Ушанда бўлардинг нобуд, эҳтимол.
Кўр, ана кишилар гамхўринг бунда,
Совуқдан сақлайди ардоқлаб кунда!

С у н б у л

Эй, дўстим, ҳар умр топади якун,
Укинчим йўқ эди мен ўлсам бугун!
Қиш келса чечаклар ўлмайди, лекин
Севикли баҳорин кутади секин.

Қайтадан гул очиб яшнайти яна,
Қалдирғоч келганда бўлиб парвона!
Мен қачон жамолим очиб гуллайман,
Севикли булбулим қайта кўргайман?

С а й ё ҳ

Яхши қол, мен кетай, топай ўз гулим,
Уни ҳам беватан қилганлар юлиб!
Балки ёт қўлларда сўлмоқда бевақт,
Балки атри менга энди бермас бахт.

1842

Тўшингда илондек тўлганса сочинг,
Қалбимда уйғонар завқу ҳаяжон.
Кўзларим қамашиб, дейди, эй қочинг,
Умиду армонда яшнаб кетар жон.

Шу кўркам сочларинг тўзғитиб шамол.
Ўзига оларкан ҳузур ва роҳат,
Рашк билан кўзларим ёнади беҳол,
Ва ҳайҳот, юрагим қилолмас тоқат!

1842

Хиёнат деб таъна қилма, ёр,
Эркак зоти гар бўлса ҳушёр.
Сени санаб ўзига дилдор,
Висолингда йиғламаса зор!

Гўзаллик бу ўткинчи нарса,
Бир кун келиб гулдек сўлади.
Юрак фақат чиройни севса,
Кўзи ўйнаб, дайди бўлади.

Қалби бўлса тоза ва кўркам,
Илоҳий нур сочиб порлайди.
Шу нурлардан баҳраманд одам
Мангу севги сари чорлайди.

Бундай чирой қаримайди ҳеч,
Бундай чирой мангу ва порлоқ,
Бундай қалблар тузса иттифоқ,
Раҳмат ёғар кўкдан эрта-кеч!

Улар топган ҳузур-ҳаловат,
Жаннатда ҳам бўлмайди ҳатто!
Шундай бўлса ҳар юрак шояд,
Кўрки қилгай мангулик ато.

1842

МЕРАНИ

Йўллари йўл, сўқмоғи йўқ учар Мераним,
Ёвуз кўзли қора қарға қолар қағиллаб.
Уч, бетўхтов, елларга соч дарду армоним,
Шижоату куч-ғайратда сенга йўқ тараф!

Сувларни кеч, бўронни ёр, тоғу тошдан ош.
Уч, бесабр мен йўлчининг йўлини қисқарт!
Уч, ғиротим, жазирами, ёғадими тош,
Мен чавандоз соҳибингга қилмагил шафқат!

Майли, қолсин бунда ватан, ёру дўст, тенгдош,
Майли, кўрмай қон-қардошим, севган ёрим ҳам,
Тунни тонгга улаб югур, майли, қўймай бош,
Юлдузларга сирим айтиб, бўлайин ҳамдам!

Қолган севгим, юрак оҳим денгизга бериб,
Сенинг учқур қанотингга боғлайин умид!
Уч, қора ўй, аламларим елга совириб,
Уч олдинга, эй Мераним, сенга йўқ ҳудуд!

Майли ҳатто ўз юртимда бўлмасин қабрим,
Майли ёрим бошим узра урмасин фарёд!
Майли чўлда қора қарға қазисин гўрим,
Майли хоким чор атрофга сочсин гирдибод!

Севган ёрим кўз ёшини олмашар шабнам,
Қон-қардошим эвазига йиғлайди қушлар.

Уч олдинга, эй Мераним, ҳатто Тақдир ҳам
Тақдирига тан бермаган мардни олқишлар!

Тақдир мени тан олмади! Ёлғиз қолсам ҳам
Рақибимнинг ўткир тиғи сололмас даҳшат!
Уч олдинга, эй Мераним, лол қолсин олам,
Менинг мудҳиш ўйларимни елларга тарқат!

Беоқибат қолмас менинг дарду армоним,
Уч, ғиротим, бу йўлларда изинг қолади.
Сендан кейин қардошларинг қийналмай жони
Манзилига асло қўрқмай отин солади!

Йўллари йўқ, сўқмоғи йўқ учар Мераним,
Ёвуз кўзли қора қарға қолар қағиллаб.
Уч бетўхтов, елларга соч дарду армоним,
Шижоату куч-ғайратда сенга йўқ тараф!

1842

КНЯЗЬ БАРАТАЕВ АЗАРПЕШИДАГИ
ЕЗУВ

Мени майга тўлдирсанг,
Шоду хуррам бўлурсан.
Ичдингми? Саломат бўл!

1842

1 Вино ичиладиган узун дастали кумуш идиш

ШОҲ ИРАКЛИПНИНГ ҚАБРИ

Қнязь М. П. Баратаевга.

Тиз чўкиб, ёш тўкиб турдим қабрингда.
Эй Картли мулкига асос солган шоҳ!
Қайтадан тирилиб ётган ерингда
Шу она юртинга солсанг-чи нигоҳ!

Улиминг олдида нимаки, дебсан,
Барчаси рўёбга чиқди батафсил.
Бу ғариб ватанинг обод кўрибсан.
Энди у бахш этар тотли бир ҳосил!

Қувилиб кетганлар келяпти қайтиб,
Маърифат чироғин тутиб қўлида.
Шимолнинг тош қотган музин эритиб,
Муҳаббат олови тошиб дилида!

Улар олиб келган уруғ бу ерда
Минг карра ошириб ҳосил беради.
Авваллар куч, қилич ҳукмрон элда
Тинчликнинг шамоли эсиб юради!

Каспийнинг даҳшати йўқ энди бизда,
Хавф-хатар, нотинчлик қолди йироқда.

Ев босиб келмайди Қора денгиздан,
Аксинча қардошлар қайтар уёқдан!

Қанчалар ҳақ чиқдинг, эй доно шоҳим,
Эй гуржи элининг сўнгги таянчи!
Она юрт атайди сени паноҳим,
Қабрингга миннатдор тиз чўкмоқ бурчи!

1842

ЁВУЗ РУҲ

Ким бўл деди сенга корчалон,
Қайга кетди қалбимнинг тинчи?
Уйларимга солдинг ғалаён,
Қани менда ёшлик ишончи?

Ёш умримга шуми инъоминг,
Бу дунёда шуми ҳуррият?
Ғам-ғуссага тўладир коминг,
Жаҳаннамга айланди жаннат!

Қани нурли ваъдалар, қани,
Нега ақлим сеҳрлаб кетдинг?
Ўзинг қани? Алдама мани
Ночор қолиб қайга йўл тутдинг?

Лаънат бўлсин сенга ишониб,
Ақлу ҳушим йўқолган кунга!
Шундан бери оромдан тониб,
Чўмган каби ҳаётим тунга!

Эй, ёвуз руҳ, йўқол, нари тур.
Мен ким бўлдим энди бемақсад,
Бейшончу қалби бўш, бенур?
Йўқол, сенинг ишинг қабоҳит

1843

* * *

Умид билан кўз ёшим артиб,
Юрагимни ёқиб беомон.
Кулларини сўнгра ботартиб,
Севганимга қилгум армуғон!

Кўзларида жаннатим менинг,
Табассуми жонимга роҳат.
Улдирган ҳам ўзидир унинг,
Яна ўзи бахш этган ҳаёт!

Нега таъзим қилмайин унга,
Саховатда тенги йўқ дилдор:
Шоирликни бахш этиб менга
Куйла деган васлимни бедор!

1843

ЧИНОР

Қирғоқда тоғ узра мағрур бир чинор,
Чиройли қоматин кўз-кўз қилади.
Пойида ўй сурсанг ажиб гашти бор,
Дунё ташвишлари ортда қолади.

Ел билан аллалар сершовқин Кура,
Фикринга ажойиб ўйлар келади.
Тилсиз деб ўйлама уларни сира,
Маънига ҳар қандай тилдан тўладир.

Севгани пойига бош қўйгансимон,
Чинорга талпиниб оқади Кура.
Чинор-чи, пинагин бузмасдан ҳамон,
Бошини чайқайди гоҳ ора-сира!

Неча бор ел ўйнаб, неча бор Кура,
Ҳайратдан қирғоққа ўзин уради.
Шу хилда ўртаниб ошиқ бечора
Пинҳона ишқ билан нолиб юради!

1844

Қора кўз, ширин сўз, эй соҳибжамол,
Кундузи кун бўлсанг, кечаси ойсан.
Мен сенинг дардингда доимо беҳол,
Мен ёлғиз ўғилман, нега қийнайсан!

Қошинга сайёҳдек келдим бош уриб,
Буркамдир ўртогим, ханжардир қардош.
Менга зўр давлатдир, сен кўнгил бериб,
Қошимда ёр каби турсанг эгиб бош!

1845

ФОРТЕПЬЯНО ЖҮРЛИГИДА КУЙЛАЕТГАН
Е(КАТЕРИ)НАГА

Торинг овози—
Юрагинг сози
Қувонч тарқатар.
Куйласанг ёниб,
Юрагим қониб
Хаёлим кетар!

Чиндан гўзалсан,
Ғамгин ғазалсан,
Мафтунинг бўлдим.
Ақлу ҳушим-ла,
Унгу тушимда
Сенга интилдим.

Кўзёшинг оқди,
Бағримни ёқди,
Очилиб кетдинг.
Оқ тўшингда соч,
Қани, дейди, қоч,
Анбар таратдинг.

Кўзларинг олов,
Ёқар беаёв,
Сўнг қиласан шод.
Ғунча гул лабинг
Нур тўла қалбинг
Бахш этар ҳаёт!

1841

* * *

Совуқ ел учириб кетди қўлимдан,
Энг севган гулимни, атир гулимни!
Усганди шабнамлар эмиб элимда,
Энди у ғижимлаб эзар дилимни!

Қаерда қовжироқ гулбарги кўрсам,
Кўзларим чарақлаб кетади бирдан.
Ва лекин йўқотган гулим эсласам,
Юрагим ўртанар бу дардли сирдан!

Сен биргасан—шу менинг бахтим,
Табассуминг мисли навбахор.
Кўзларингда кўрдим—жаннат бор,
Ишқинг билан бағримни ёқдим.
Сени қандай севишим, эй моҳ,
Йўқ, билмайсан, билмайсан, эвоҳ!

Бошларимга тушганда ҳижрон,
Ақлу ҳушим банд этган, эй ёр,
Ғамли кунни санайман юз бор,
Юрагимни ёқиб минг армон!
Ёнишимни билмайсан, эй моҳ!
Йўқ, билмайсан, билмайсан эвоҳ!

Гоҳ уйқусиз оҳ тортар юрак,
Гоҳ шод бўлар тилсиз ҳайқириб.
Гоҳо ажал қолар чақириб,
Макон бўлиб гоҳ ер, гоҳ фалак!
Мен ишқингда чекаман озор,
Ишонмайсан, ишонмайсан ёр!

Осмон ранги мовий ранг,
Ранглар ичра аълоси.
Ёшлигимдан, эҳ қаранг,
Бўлдим унинг фидоси!

Эндиликда ёш ўтиб,
Совиганда қалбда қон,
Бошқа рангни жазм этиб,
Севолмайман ҳеч қачон!

Гўзал кўзлар мовий ранг—
Бўлса, менга ёқади.
Кўкка бўлиб ҳамоҳанг,
Порлоқ нурлар оқади.

Шу ранг эзгу тилагим,
Мени кўкка чорлайди,
Ишқда эриб юрагим
Қўшилай деб зорлайди.

Улгач, кўрмасман асло
Кўзёш тўкса қариндош.

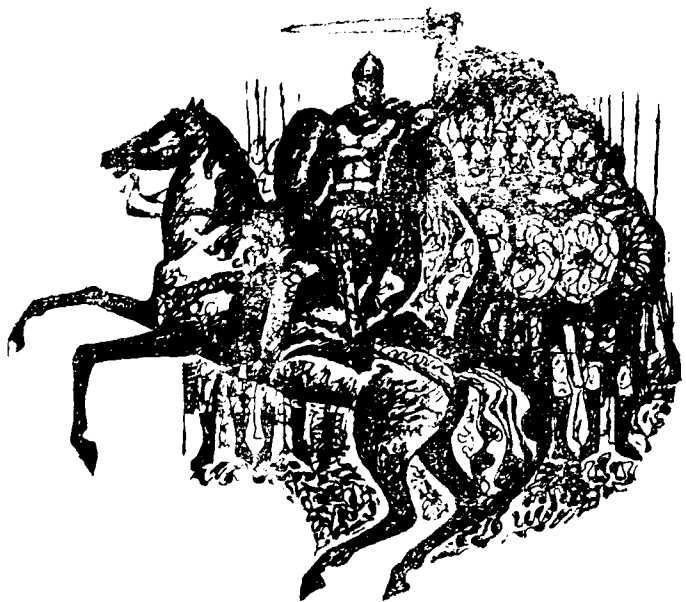
Лекин мовий ранг само
Сочиб турар шабнам ёш!

Қабрим узра нам туман
Чўкар экан, ўша чоқ,
Мовий кўкка шу замон
Олиб учсин нур чақмоқ!

(ҚАДАҲ)

Ташаккур дунёга келган кунимга!
Мартанинг қўлида яхши эрмакман,
Келингиз, май қуйиб ичингиз менга,
Ғам-ғусса қувмоққа моҳир кўмакман.

Д о с т о н

ГУРЖИСТОН ҚИСМАТИ

(Тарихий достон)

Кахетияликларга бағишлов

Эй, кахлик қардошлар, асил гуржилар
Мард бўлиб улғайди сизда Кичик Ках.
Сиз уни эслайсиз кундуз-кечалар,
Шоҳ эди ёвларни қувган тум-тарақ.

Севимли ўша шоҳ, ўша қаҳрамон,
Ешлигим кўзгусин банд этди шу он
Эй, кахлик қардошлар, сизга армуғон
Мардлигу ақлингиз тимсоли достон.

Май тутиб қўлларда мағрур ва озод,
Хаёллар ўтмишга ёзганда қанот,
Аждодлар шаънига ичилганда шод
Мен ғариб шоир ҳам шояд бўлсам ёд!

Биринчи қисм

«Эй, худойим, ўзинг қил шафқат,
Ўзинг асра берган жонингни!
Сенга аён бу ишлар фақат,
Бало босди Гуржистонингни.
Душманларнинг сон-саногии йўқ,
Бандаларинг қилмоқчи қирон,
Раҳминг келсин, эй меҳри ёруғ,
Гуржистонни сақлаб қол омон!»
Шундай дуо қиларди ёниб,

Шоҳ Ираклий манзилгоҳида.
Ноалари кўкка юксалиб,
Кўз ёшлари оқар гоҳида.
Крценисда кенг майдон аро
Қўшинлари тортиб турар саф.
Оға¹ билан жанг қилиб зора
Ўз юртини қололса сақлаб
Кучли душман оға Муҳаммад
Форслар хони ўша бешафқат!

Ёв кўринди жанубда шу чоқ.
Жанг бўлажак майдонни осмон
Гўзаллигин қилиб намоён
Ёритарди тиниқ ва порлоқ.
Шоҳ Ираклий қўшинга боқиб,
Сўзлар эди қалбини ёқиб:
«Ана душман қандай ютақиб,
Босиб келар сел каби оқиб.
Гуржиларнинг тақдири бугун—
Ҳал бўлади шу жангда бутун.
Ё қул бўлар, ё қолар эркин,
Бошин эгиб, ёлвормас лекин!
Юртинг севсанг, мардлигинг кўрсат
Садоқатинг айла намоён!
Мен ҳам бугун жангчиман фақат,
Ватан учун фидо бўлсин жон!»

¹ Оға—форслар подшоҳи Оға Муҳаммадхон. Бундан кейинги ўринларда гоҳ Оға, гоҳ Хон шаклида ишлатилади. (Таржимон).

«Яратганга минг қатла шукур,
Товушингни эшитдик яна,—
Деди қўшин баробар, бир қур.—
Жангга бошла бизни мардона!
Лозим экан фидо бўлсин жон,
Бахтимизга ўзинг бўл омон!
Жангга бошла шоҳим Ираклий,
Сенсан бизга жуда керакли!
Душман нима, ўтга кирамиз,
Шаҳнинг учун ёвни қирамиз!»

Қўшин қилди меҳрини баён,
Шоҳга бўлди барчаси аён:
Отасидек севади уни,
Шоҳнинг шудир қувонган куни!

Бонг урилди ҳужумга чорлаб,
Бу ўт нидо ҳар қалбда порлаб,
Жангга ўзин ростлади қўшини,
Мардлар билар қилажак ишин!
Ҳатто қўрқоқ кўзлари ёниб,
Турар эди жангга отланиб!

Жанг бошланди қаттиқ, беомон,
Шердек ҳамла қилди гуржилар.
Дарё бўлиб оқди иссиқ қон,
Ва Курага қўшилди шу он!
Жанг қиларди икки ён қаттиқ,
Сабру шафқат билмасди ортиқ!
Жанг қиларди ўт юрак Тамаз,
Абашидзе дам олай демас!
Ёвни қирар Капланишвили,
Нафрат билан ёнади дили.
Ана чапда Бараташвили,
Ундан кутар ботирлик эли!
Ираклийнинг жанги беқиёс,

У ҳаммага ибрат ва асос!
Жангнинг сўнги кўринмас бироқ,
Шунда гуржи аскарлар шу чоқ,
Қалпоғини бостириб кийиб,
Ғазаб билан қовоғин уйиб.

Қиличини олди қўлига,
Даҳшат солиб душман дилига
Сафин ёриб ташланди бирдан
Сабоқ олиб боболаридан!
Боболари шундай қиларди.
Жанг қилишни яхши биларди!

Кеч кирди ю тўхтади жанг ҳам,
Гуржиларга ғалаба ҳамдам!
Ғалабадан қувонмади шоҳ,
Қўшинига ташларкан нигоҳ:
Қанча ёшлар бўлибди қурбон,
Юрти учун фидо қилиб жон!
Шулар эди юртнинг умиди,
Энди улар, эвоҳ, йўқ эди!
Қабри ҳам йўқ уларнинг бугун,
Номлари ҳам ўчгандир секин,
Ҳеч ерда йўқ уларга ҳайкал,
Шонли давр:н қилгудек сайқал!
Сукунатга ғарқ бўлиб улар,
Қабр ичида тинчгина ухлар.
Уйқунгизни бузмаиғ, ботирлар,
Ишингизни эл-юрт хотирлар!
Сизнинг шараф, сизнинг жасорат,
Наслларга меросдир албат!
Эсланаркан ўша ёвуз Хон,
Сизга олқиш ёғар бегумон!

Буйруқ берди Иракий шу он,
«Йўл олайлик шаҳарга томон.
Биз қалъани маҳкамлаб тезда

Ев хужумин тутайлик кўзда!
Бугун жангда бердик кўп қурбон,
Эрта яна бўлади ёмон!
Не ҳам қилар беш-ўн қаҳрамон!
Ҳали душман кучли, беомон!
Кутиб олсак уни қалъада
Кучи кўп деб ўйлар албатта.
Кўпдан маълум баъзида ҳийла,
Курашмоққа қодир куч ила!»
Шоҳ фикрига қўшилиб барча,
Шаҳарга йўл олди шу кеча.
Нарикала—кўҳна бир қўрғон
Қўшин учун бўлди зўр қалқон!

Тонг отди-ю, лекин бу жаҳон
Шуъла сочиб кулмай чароғон,
Туман ичра қолди Тбилиси:
Яна босиб келар эди Хон!..
Жанг бўлса ҳам уч кеча-кундуз
Қалъа эса букмас эди тиз!
Ҳафсаласи пир бўлиб гож Хон,
Умид узиб, қиларкан армон,
Қайтиб кетмак фикрида экан
Пайдо бўлди Иуда—тикан.
Ҳамма сирни очиб солди у,
Аллакимдан қасдин олди у!
Юртин сотган муттаҳам хоин
Қим эканин билмасдан тайин,
Шоҳ Ираклий ёнди ғазабда,
Қийналарди жони азобда.
Қани энди кучи етсайди,
Шу хоинни маҳв этсайди,
Қийма-қийма қилиб ташларди!
Сўнгра ёвга хужум бошларди.
Ҳамма куйиб-ёниши бекор:
Мақтанчоқ Хон хужумда такрор.

Дарвозага етиб келганди,
Қалъани у энди олганди.
Аллакимни изларди ўзи,
Ғазаб билан қонталаш кўзи!
Қани унинг йўлини тўсган шоҳ?
Нега ундан изламас паноҳ?
Ираклий-чи, учқур отида
Хуноб бўлиб алам тотидан
Тоғда елиб борарди омон,
Душманига қолдириб армон!

И к к и н ч и қ и с м

Шўх Арагва ҳайқириб чопар,
Садо берар ўрмонли тоғлар.
Қирғоғида майсалар гилам,
Тўлқин билан ўйнашар ҳардам,
Арагванинг соҳили кўркам,
Доим яшнаб, барқ урган кўклам!
Қайси гуржи уни кўрганда
Юрак-бағри урмайди ханда!
Иши қанча бўлмасин қистов,
Отдан тушиб дам олар дарров.
Роҳат қилиб майдан уради,
Оти эса, ўтлаб юради.
Бир оз мизғиб олади ўзи,
Муздай сувда ювади юзин.
Сўнг хиргойи қилади аста,
Садо берар тоғлар пайваста.
Гар кечикиб қолса ҳам йўлдан,
Бу роҳатни бермайди қўлдан.
Ачинмайди ўтган вақтига,
Арагва бор ахир бахтига!
Севинч сочиб ёнмади қуёш,
Дара! узра қўяр экан бош!

1 Мтиулетия дараси кўзда тutilади (Таржимон).

Кимдир тикиб тепада чодир,
Арагвага боқади бир-бир,
У Ираклий, атрофга боқиб,
Утирибди ҳасратин ёқиб!
Аста-аста тасбиҳ ўгириб,
Ғамларини ёзар ўтириб
Унинг билан буида ёнма-ён
Маслаҳатчи доно Соломон.
Уни эл-юрт билади яхши
Эзгуликдир ҳамиша иши!
Шоҳга содиқ фидоий жондир,
Маслаҳати элга дармондир.

Тўлқинларга жимгина боқиб,
Ўз хаёли измида оқиб,
Охирида хўрсинди-да шоҳ,
Ҳамроҳига ташлади нигоҳ:
«Сенга аён дардим, Соломон,
Гуржистоннинг аҳволи ёмон!
Сен ҳамиша ярамга малҳам—
Топиб берган фидоий ҳамдам,
Сенга очиб яна юрагим,
Ошкор этгум ният, тилагим.
Тахтга янги чиққан пайтлар мен,
Хуш кўрмасди унча грузин.
Бутун умрим уларга бердим,
Сўнгра зўрға оқибат кўрдим!
Энди орзум ёзганда қанот
Не кунларга қолдирди, ҳайҳот!

Тинчлик бермас энди бизга хон
Қутурганки, икки кўзи қон!
У ўлгудек найрангбоз, ўжар,
Кунлар унинг нафига кечар!
Шу фурсатни кутарди лазгин,
Шум турклар ҳам узади тизгин.

Ҳар томондан босиб келар ёв,
Князларим эса беаёв,
Бир-бирини қилади талов!
Гарчанд менинг қалбимда олов,
Куч-ғайратим ўғирлаб йиллар
Кексалигим намоён қилар!
Мен аввалги Қичик Қах эмас,
Сочлари оқ, ёшим кетди, бас!
Қайси ўғлим муносиб, огоҳ,
Вайрон юртга бўларкан паноҳ?
Қора кунда грузин халқин
Балолардан асрагин, раббим.

Маслаҳатчим, қани фикринг айт,
Яхши ўйла, бўлмасдан лоқайд.
Руслар бугун машҳури жаҳон.
Подшоси ҳам доно, қаҳрамон.
Бизлар билан кўпдан иттифоқ
Дини битта, кўнгли ҳам оппоқ.
Шоҳлигимни унга топширсам,
Гуржистонни тинч-омон кўрсам!»

Ҳайрон бўлиб қолди Соломон,
Шоҳдан кўзин узмасди ҳамон.
Наҳотки, шу Ираклий бўлса,
Наҳот шундай ўзгариб қолса!
Охир деди: «Лаббай, эй шоҳим,
Умр берсин сенга илоҳим!
Эл эшитса бу сўзинг ногоҳ
Сендан кўнгли қолади, эй шоҳ!
Наҳот аҳвол шунчалик оғир
Ўз эркимиз сотамиз ахир!

Ким айтдики, руслар қўлида
Гуржи топар бахтин элида?
Тўғри, дини—имони битта

Лекин халқлар фарқи-чи, катта!
Русга тобе бўлгандан кейин
Гуржиларга бўлмасми қийин:
Рус гуржини қиларми ҳурмат,
Қўярмикан шоҳи муҳаббат?
Қанча ҳақгўй эркпарвар одам,
Чекмасмикин пинҳона алам!
Ўз номингга доғ туширма, шоҳ,
Бу фикрингдан қайт ва бўл огоҳ!
Кимга қолса она Гуржистон,
Уша топар дардига дармон!
Сен бормисан, шунинг ўзи бас,
Ўзга шоҳни эл қилмас ҳавас!»

«Наҳот барин билмасам ўзим,—
Деди шоҳ ҳам ўйлаб қолиб жим.—
Қон тўкмадим шон-шарафим деб,
Фикр қилдим юртим ғамин еб,
Ўғли бахтин кўзлаган ота,
Шу йўсинда ўйлаб албатта.
Кўзим очиқ—тинчитиб кетсам,
Уруш хавфин даф этиб кетсам,
Ўзинг кўрдинг кечаги қирғин,
Қуритмади кимлар ёстигин!
Яхши ҳамки аламзада Хон
Тбилисини қилди-ю, вайрон,
Кўрсатмади бошқа қилигин!

Бас, Соломон, энди Гуржистон,
Осойишта яшасин омон!
Россиянинг бағрида фақат!
Топа олур тинчлик, фароғат!
Форсларга ҳам беради жавоб,
Ва бизларни қилади тавоб.
Аждодларнинг хоки, Соломон,
Оёқ ости бўлмас у замон!»

Миясига уриб қайноқ қон
Дея олди шуни Соломон;
«Бу фикрингдан ҳайронман, эй шоҳ,
Гуржи халқи ўзингга аён—
Ўз уйида яшаса озод.
Бахтсизликдан қилмайди фарёд!»

«Бари тўғри, лекин Соломон
Шу даҳшатли оғир бир замон
Нима келар гуржи қўлидан
Оқиб тургач зардоб дилидан?
Ираклий ҳам топсин не чора,
Халқин кўргач нотинч, бечора!
Майли кирай сўзингга шу чоқ,
Юрагимга солмасдан қулоқ.
Лек унутма, бугунми-эрта,
Шу айтганим бўлур албатта!»

Шундай қилиб, шоҳ ва Соломон
Ватан учун бўлиб бағри қон,
Юрт қисматин ҳал этди шу хил
Аза очди ватанига эл.

Шу дам чиқди кўкка тўлин ой,
Чор атрофга бахш этиб чирой.
Юлдузларнинг чамани порлоқ,
Тоғ нафаси қандай соф, юмшоқ!
Тўлқинларни ёритади нур,
Шундай ажиб кечада манфур—
Уйлар шоҳнинг қалбин эзади,
Гўё ёлғиз ўзи кезади:
Ут ёшлиги тушар эсига,
Қурдошларин боқар кўзига,
Шоҳ эмасди у чоқ, у замон,
Уйлар эди беғам, беармон.

Қахетия «ботирим!» дерди.
Евларини у доим қирди.

Хаёл суриб туриб қолди шоҳ,
Оғир гамда кўз ташлаб шу чоқ
Уйчан деди: «Кетдик Соломон,
Вайрон бўлган шаҳримиз томон!
Ундан олдин фақат бир бора
Қахетиям қалай наззора!
Қандай яшар, қандай дарди бор,
Қай фикрдан тунлари бедор?
Сен-чи, ҳозир майли шаҳар кет,
Эрта менинг боришимни кут!

Иўлга тушди тезда Соломон...
Эрта билан оқаргач осмон
Минг бир хаёл ҳорган каллада,
Борарди у Ксан—дарада.
Шундай оғир, ташвишли кунда
Қолмасин деб дардда, тутқунда,
Оиласин кўчириб бунда
Келтирганди зим-зиё тунда!
Иўл-йўлакай кириб ўтмоқчи,
Хаёллари фикрида соқчи!
Уйлар эди тинмай Соломон:
«Эй худойим, бу қандай замон!
Ҳамма учун битта ҳукмрон.
Унинг сўзи тўғри бафармон.
Жинними, соғ, барибир унга,
Ўз тақдиринг боғлаб бер унга?
Ўз қалбингни ўзинг шод этиб,
Фўқаронинг эркин қакшатиб,
Ўзгаларга қилмоққа нисор.
Эй шоҳ, сенинг нима ҳақинг бер?
Берган экан эл олий мансаб,
Нега унга қиласан ғазаб?

Эл ғамини унутдинг нечун?
Уйлашинг шарт фақат юрт учун
Балки қўлдан кетганда қўрғон
Фуқародан қилгандир гумон?
Балки шунда чирт юмиб кўзин
Гуржистондан ўгирган юзин!
Лекин ўзи билади яхши,
Уни севмоқ халқининг иши!
Нега бирдан ўзгариб қолди?
Қандай ташвиш тинчини олди?
Ким билади? Унга эҳтимол,
Биздан яхши аёндир аҳвол:
Шоҳ билганин билмас фуқаро,
Шоҳлар аҳли олий ва сара!»

Шу ўйларда ёниб Соломон
Егиб келди уйига томон.
Кутиб олди хотини ҳайрон,
Узи каби фидойи бир жон!
Софиянинг ҳусни бир жаҳон
Ақл ҳуши эларо дoston.
У эрини кўргани замон
Сезди дарров—ишлари ёмон!
«Шоҳ омонми?» дея олди у,
Кўзларида ташвиш ва қайғу!

«Шоҳ Ираклий, фаҳмимда, хотин
Гуржилардан норизо бутун.
Юрагида ёнади армон,
Кўриниши жуда ҳам ёмон!
Итоатсиз ҳисоблаб элин,
Жазолашга боғлабди белин:
Рус шоҳига бермоқчи тахтин.
Унда кўриб тинчлиги, бахтин!
Ана унда бўлар томоша,
Бой-бадавлат хонимлар шоша

Петербургда кўчиб қолади,
Айш-ишратни унда қилади!
Шундан кейин подшоси ота,
Маликаси она бўлади.
Бой саройлар сизга албатта
Кўркин очиб, хандон кулади.
Эркинликда яшайсиз мағрур,
Кўксингизни безаб гавҳар, дур!
Етиб бормас душман овози,
Янграб турар шодликнинг сози.
Шундан кейин ғариб Гуржистон
Ёдингизга келиши гумон!
У кунларни кўрмай, илоҳим!
Ёт ўлкада қани, айтинг, ким,
Ғариб бошин кўтарар тикка!
Бўлгач ахир мусофир, якка.
Қафас ичра тушганда булбул,
Қачон сайраб, очибди кўнгил!
Шон-шарафнинг нима нафи бор
Бўлгач киши эркисиз, беднёр!
Ўз юртингда чексанг ғам-алам.
Дардлашмоққа топилар одам:
Жондош бўлар дили дилиннга,
Ва тушунар тезда тилиннга.
Ўзга подшоҳ, ўзга малика,
Нега керак бизга, хўш, нега!
Ўз шоҳимиз бор-ку, меҳрибон,
Маликамиз, хўш, кимдан ёмон!»

Хотиним ҳам айнади, дея
Боқар экан Соломон қия,
Лекин уни фикрдош топиб,
Қучоқлади эркалаб, ўпиб!

О, хотинлар, шараф-шон сизга.
Фидо бўлсин бу жаҳон сизга.

Нега сизнинг бугунги авлод
Бизга қилмас бу феълнингиз ёд?
Қани ўша Ватан қизлари,
Қалби олов, лочин кўзлари?
Советдими шимол еллари
Ё бошқами энди диллари?
Майли, бўлсин элу юрт вайрон!
Ўз айшим деб фидо қилса жон.
О, Гуржистон, гўзал Гуржистон,
О, гуржилар, қалби бир жаҳон,
Сизлар билан кимнинг иши бор!
Қалб ачирми сиз бўлсангиз хор!!!

Шоҳ қўяркан шаҳарга қадам,
Ёш тўкарди кўздан дамо-дам.
Она шаҳар вайрона, кукун...
Саройи ҳам бузилган бутун.
Одам зоти кўринмас сира,
Узоқ-яқин чанглардан хира.
Сукут кезар кенг шаҳар бўйлаб,
Фақат Кура оқади куйлаб.
Фақат Кура қолибди омон,
Унда оқар гуржи тўккан қон!

Шоҳ қайтганин эшитиб, ана,
Халқ оқмоқда шаҳарга яна.
Яна шаҳар кўтаради қад,
Аввалгидек тўкисмас фақат!
Йиллар ўтди. Ираклий яна
Нафасини ростлаб мардона,
Лазгинларнинг берди додини,
Форсларнинг ҳам қирди зотини.
Чирқиллатди ўжар туркни ҳам,
Кексайганда куч йиғиб бардам!

Яна номи шонга буркалди,
Ўз фикрида барибир қолди:
Гуржистоннинг қисматини у
Ҳал қилганди қалбида мангу!

1839

Тбилиси

МУНДАРИЖА

Сўзбоши ўрнида	3
Гул ва булбул	10
Кетеван	11
Мтацминда кеч кириши	13
Сирли овоз	15
Григор амакига	17
Кабахи кечаси	18
Кура қирғоғидаги ўйлар	20
Чангури	22
Юлдузимга	23
Наполеон	24
Зирак	26
Князхоним Ек(атери)на Ч(авчавад)зегга	27
Гўдак	28
Етим юрак	29
«Эсимдадир кўзёшинг, дилдор...»	30
Илтижо	31
«Сен менинг булутли хира уфқимда...»	32
Дўстларимга	33
«Таъна қилма, севгилим...»	34
«Саҳрода бир маскан топдим ногаҳон...»	35
«Сузик кўзга жоним тасаддиқ...»	37
Сунбул ва сайёҳ	38
«Тўшингда илондек тўлғонса сочинг...»	40
«Хиёнат деб, таъна қилма...»	41
Мерани	42

Князь Баратаев азарпешидаги ёзув	44
Шоҳ Ираклийнинг қабри	45
Ёвуз руҳ •	47
«Умид билан кўз ёшим артиб...»	48
Чинор	49
«Қора кўз, ширин сўз...»	50
Фортепяно жўрлигида куйлаётган Е(катери)нага	51
«Совуқ ел учириб кетди қўлимдан...»	52
«Сен биргасан—шу менинг бахтим...»	53
«Осмон ранги мовий ранг...»	54
Қадаҳ	56
Гуржистон қисмати (Достон)	58

Бараташвили Николоз.

Сайланма: Шеърлар ва дoston. Шуҳрат таржима-
си.—Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979.—76 б.

Николоз Бараташвили инсоний ва ижодий тақдири кам-
дан-кам учрайдиган, йиллар оша ўз халқининг ифтихorigа
айланган улуг шоирлардан бири бўлиб унинг асарлари кўп
тилларга таржима қилинган. Бу китобга шonрнинг «Мерани»,
«Евуз руҳ» каби исёнкор шеърлари ва «Гуржистон қисмати»
дostonи киритилди.

Бараташвили Николоз. Избранное.

ББК 84 Гр
С (Груз)

На узбекском языке

НИКОЛОЗ БАРАТАШВИЛИ

«ИЗБРАННОЕ»

*Перевод с издания издательство
«Мерани». Тбилиси, 1968 г.*

Редактор *М. Жалилов*

Рассом *А. Холиқов*

Расмлар редактори *А. Бобров*

Техн. редактор *Э. Саидов*

Корректор *М. Абдусаломова*

ИБ № 633

Босмахонага берилди 11.04.79. Босишга рухсат этилди 22.10.79.
Формати 70x90 1/32. Босма қоғози № 1. Адабий гарнитура
Юқори босма. Шартли босма л. 2,78. Нашр л. 2,17.
Тиражи 10000. Заказ № 197. Баҳоси 20 т.
Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент.
Навоий кўчаси, 30. Шартнома № 74–79.

Ўзбекистон ССР Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси иш-
лари Давлат комитетининг Бекобод шаҳар босмахонасида бо-
силди. Бекобод шаҳри. 1979 йил.